

DOI: 10.46340/ephd.2020.6.1.2

Андрій Шевчук, к. і. н.*Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна***РАДНИКИ ГОЛОВНИХ СУДІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ
УКРАЇНИ: РЕАЛІЗАТОРИ ІМПЕРСЬКИХ ПРАКТИК
(1797-1831)****Andrii Shevchuk, PhD in History**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>*Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine***SUPREME COURTS' ADVISORS AT THE RIGHT-BANK
UKRAINE AS IMPLEMENTERS OF IMPERIAL EXPERTISE
(1797-1831)**

As defined in the article based on archive data, to ensure control over the Right-Bank Ukraine judicial system the auditing and appeal establishments, namely the supreme courts aimed at minimizing social and political tension in the region, were created. Although the government was held by heads and officials elected by the local elite, high-rank and well-paid positions of advisors were introduced for providing imperial supervision. Only trusted persons were chosen as officials, obliged to correct the activity of the judicial system and to bring the supreme/local power's interests in accordance with the local establishment's ambitions. They managed to cope with the set tasks successfully. Mainly the local nobility representatives having juridical experience formed the supreme courts' staffing. The November Uprising of 1830-1831 resulted in the liquidation of the judicial tradition of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Keywords: Russian Empire, Right-Bank Ukraine, supreme court's advisor, imperial expertise, Polish nobility (szlachta), judicial tradition of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Постановка проблеми. XVIII ст. було періодом територіального, військового й економічного зростання Російської імперії. Якщо Петро I зробив державу імперією та заклав підвалини могутності, то Катерина II зуміла модернізувати країну. Не останню роль у зміцненні держави відігравали реформи, які проводилися в дусі Просвітництва й камералізму. Творення нової адміністративної та судової систем згідно «Учреждений для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. мали започаткувати станове проєвропейське судочинство. Проте тогочасні дворянство, міщанство та державні селяни не були внутрішньо готові до виборності посад, великої кількості судових інстанцій, можливості вирішувати свої цивільні суперечки у правовому полі тощо. Натомість на інкорпорованих територіях Речі Посполитої верховна влада зустріла розвинуту європейську систему судочинства, яка включала безстроковість перебування на посадах виборних посадовців, незалежність судових структур, стали законодавчу базу (Третій Литовський статут 1588 р.), яка постійно доповнювалася польськими конституціями (законами), наявністю інституту адвокатури. Проте Катерина II, використовуючи фактор перебування російських військ, розпочала перетворення в судовій сфері згідно «Учреждений...» 1775 р. Павло I, прагнучи посилити свою владу й навести порядок, потребував підтримки місцевих еліт. Судова влада, поруч із збереженням аграрних відносин, стала одним із «містків» домовляння з польською шляхтою. Відновлення установ першої інстанції – магістратів (для міських жителів), повітових (суд у кримінальних і цивільних справах для всіх мешканців) і підкоморських (для врегулювання поземельних відносин) судів – з одночасним відновленням дії Третього Литовського статуту й польських конституцій, запровадження для судів першої інстанції польської мови та виборності посад повинні були переконати місцеву еліту в абсолютному збереженні своєї влади в регіоні. Проте чи насправді правляча верхівка готова була поступитися владою, чи це була просто імперська практика узгодження прагнень центру зі сподіваннями польської шляхти? Чи було застосування механізму контролю над судовою владою?

Стан дослідження. Питання соціального портрету й діяльності радників Київського, Волинського й Подільського головних судів наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. не знайшли

відображення в історіографії. Пояснення полягає в поганому збереженні фондів головних судів у Держархівах Житомирської і Хмельницької областей, Центральному державному історичному архіві України в м. Києві, великій кількості справ (загалом у трьох фондах відкрито 10567 одиниць зберігання) та перебуванні об'єкта дослідження на стикові юриспруденції й історії. Використання архівних матеріалів дозволило вирішити поставлені в даній публікації завдання.

Слід відмітити, що імперські практики на інкорпорованих від Речі Посполитої територіях досліджувалися фахівцями. М. Долбілов аналізує використання різноманітних управлінських практик, що давало можливість узгоджувати інтереси місцевих спільнот з державними пріоритетами¹. Л. Горизнтов підсумовує, що спроби імперської влади перетворити поляків на вірнопідданих провалилися². А. Каппелер переконаний, що польське питання дестабілізувало Російську імперію, адже польська шляхта прагнула до відновлення незалежності. Селяни й міщани не могли бути партнерами верховної влади. Дослідник звертає увагу на погіршення російсько-польських стосунків у 1820-х роках³.

Окремі питання функціонування судової влади були досліджені в наукових розвідках. М. Клочков зауважував, що Павло I, хоча й відновив попередні права і привілеї окремих регіонів та ліквідував принцип становості, проте реальна влада залишилася в руках губернаторів⁴. Л. Пісарькова, оцінюючи реформи Павла I, констатує, що Штати 1796 р. завдали нищівного удару по виборним становим представникам у губерніях, владою було взято курс на бюрократизацію складу судово-адміністративних посад⁵. Р. Уортман відзначає, що суди на початку XIX ст. формувалися, насамперед, з колишніх військових, які, не маючи відповідного досвіду й не цікавлячись здійсненням правосуддя, передоручали роботу канцеляристам, які підганяли закон до побажань і велінь багатих і впливових персон⁶. Д. Бовуа підкреслює те велике значення, яке відігравала судова влада для польської шляхти. Саме за її допомогою місцевий істеблішмент утримував повну владу в суспільному житті й аграрних відносинах до Польського повстання 1830-1831 років⁷. В. Воропанов, аналізуючи кадровий склад уральських і західносибірських судових установ у першій чверті XIX ст., висловлює думку, що абсолютистська держава планомірно забезпечувала імперські суди кваліфікованими кадрами, які позитивно характеризувалися й мали різноплановий професійний досвід⁸. Розглядаючи склад колегій повітових й окружних судів у Тобольській і Томській губерніях у першій чверті XIX ст., дослідник переконує, що владі вдавалося забезпечувати кваліфікований склад осіб, які здійснювали правосуддя. Постійно знижувалася питома вага відставних офіцерів, які, проте, потрапляли до судів після попередньої цивільної служби⁹.

Історіографічний огляд засвідчує, що питання соціального портрету радників головних судів Правобережної України не досліджене. Детальний аналіз даного аспекту дозволить підтвердити або спростувати тезу про застосування імперських практик в умовах збереження річпосполитівської судової традиції.

Метою статті є дослідження соціального портрету радників кримінальних і цивільних департаментів головних судів Київської, Волинської та Подільської губерній. Вони призначалися

¹ Долбілов, М. (2010). *Русский край, чужая вера: Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II*. Москва: Новое литературное обозрение, 18.

² Горизнтов, Л. (1999). *Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.)*. Москва: Индрик, 7-8.

³ Каппелер, А. (2005). *Росія як поліетнічна імперія: виникнення, історія, розпад*. Львів: Вид-во Католицького Українського університету, 67-68, 70.

⁴ Клочков, М. (1916). *Очерки правительственной деятельности времени Павла I*. Петроград: Сенатская типография, 417-418, 428.

⁵ Пісарькова, Л. (2007). *Государственное управление России с конца XVII до конца XVIII века. Эволюция бюрократической системы*. Москва: РОССПЭН, 498-499.

⁶ Уортман, Р. (2004). *Властители и судии: развитие правового сознания в императорской России*. Москва: Новое литературное обозрение, 121-122.

⁷ Бовуа, Д. (2007). *Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр.* Львів: Кальварія, 152, 155.

⁸ Воропанов, В. (2011). О персональном составе судебных коллегий Тобольской и Томской губерний в первой четверти XI в. *Научный сборник Уральского академии государственного управления: политология, обществознание, экономика, право*, 2, 251-259.

⁹ Воропанов, В. (2017). Состав коллегий уездных и окружных судов в Тобольской и Томской губерниях в первой четверти XIX в. *Вестник Томского государственного университета*, 418, 71-77. <https://doi.org/10.17223/15617793/418/9>.

верховною владою для контролю за діяльністю вищезгаданих ревізійно-апеляційних установ і повинні були мінімізувати соціальну й політичну напругу в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Павло I, прийшовши до влади й потребуючи підтримки місцевих еліт в національних країнах, у Західних губерніях почав проводити політику непрямого управління (загравання з польською шляхтою). Передусім, згідно Штатів 1796 р., було відновлено дію повітових (вживалася польська назва «powiat», замість російської «уезд») і підкоморських судів, магістратів. Проте залишити судову владу повністю під контролем польської шляхти, не входило до планів імператора. Для керівництва всіма судами губернії були створені ревізійно-апеляційні установи – головні суди¹. Річпосполитівська судова традиція була позбавлена такої установи, адже Люблінський трибунал був найвищою апеляційною (виділення – Авт.) установою для станових шляхетських судів малопольських і українських воєводств Речі Посполитої. Крім того, до його складу входили щороку обрані на шляхетських сеймиках судді (спочатку 27, потім – 50) по 1-2 від кожного воєводства². Згідно Штатів 1796 р. головний суд складався з кримінального та цивільного департаментів для розгляду відповідних проваджень. Верховна влада запропонувала оригінальний підхід до формування кадрового складу: голова і три засідателі кожного з департаментів обиралися місцевою шляхтою на виборах, перший затверджувався Сенатом, решта – губернатором. Також до складу департаментів верховною владою призначалися радник і секретар³ (значення останнього було надзвичайно вагомим через участь у підготовці всіх документів в умовах панування формального судочинства). Не дивлячись на своєрідні «запобіжники» при формуванні головних судів, імператор запровадив систему перехресного контролю за діяльністю судової влади, створивши Волинський надвірний суд (1798-1801), який зумів узяти контроль над судовою системою регіону (кадровий склад був повністю призначуваний верховною владою)⁴. Функції контролю були продубльовані запровадженням інституту губернських фіскалів, які повинні були відігравати роль «караючого меча» верховної влади⁵. Олександр I, дотримуючись політики порозуміння з польською аристократією, залишив лише головні суди, які продовжували керувати судовою системою.

Відповідно до Штатів 1796 р. для чиновників було передбачено присвоєння чину 6 класу – колезького радника (аналогічному армійському полковнику). Голова департаменту отримував чин 5 класу – статського радника, для засідателів не було передбачено чину. Найвищий чин – дійсного статського радника (4 клас) отримували губернатори, аналогічний чин голови департаменту мав віце-губернатор. Колезькими радниками в губернії були лише радники губернського правління і казенної палати, губернський прокурор. Якщо говорити про грошове забезпечення, то для радників воно становило 600 руб. сріблом. Для прикладу, голова департаменту отримував 840 руб., а засідателі мали утримуватися дворянством (насправді не отримували ніяких коштів). Якщо проаналізувати грошове забезпечення, то воно дорівнювало тому, яке мали радники губернського правління і казенної палати, губернський прокурор, проте поступалося губернаторовому (1800 руб.+1200 руб. столових), віце-губернаторовому (1200 руб.) та голові департаменту⁶. З аналізу вищенаведених фактів стає зрозумілою важливість посади: радниками мали бути досвідчені чиновники з пристойним жалуванням.

Верховна влада була зацікавлена в перебуванні на посадах радників досвідчених чиновників, які могли одночасно захищати державні інтереси і вміти знаходити спільну мову з місцевою елітою.

¹ Полное собрание законов Российской империи (1825). *Штаты по духовной и по гражданской части: Штаты по гражданской части (1715-1800)*. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 44 (2), 396.

² Гурбик, А. (2009). *Енциклопедія історії України*. Люблінський трибунал. Київ: Наукова думка, 382.

³ Полное собрание законов Российской империи (1825). *Штаты по духовной и по гражданской части: Штаты по гражданской части (1715-1800)*. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 44 (2), 728.

⁴ Докладніше про діяльність Волинського надвірного суду та боротьбу за вплив в регіоні його голови О. Кршижановського див.: Шевчук, А. (2018). Волинський надвірний суд (1798-1801): заснування, структура та діяльність. *Проблеми історії України XIX-початку XX ст.*, 28, 179-202.

⁵ Докладніше про боротьбу фіскала Лісіцина з губернатором та судами у Волинській губернії див.: Шевчук, А. (2018). Боротьба фіскалів та влади за контроль над судовою системою Західних губерній Російської імперії (1799 р.). *Емінак: науковий цокувартальник*, 4 (24), 1, 82-86.

⁶ Полное собрание законов Российской империи (1825). *Штаты по духовной и по гражданской части: Штаты по гражданской части (1715-1800)*. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 44 (2), 397.

Від чиновників у цивільних департаментах вимагалось захищати державні інтереси, передусім, у питанні відстоювання меж державних маєтків і сплаті різних мит до державної скарбниці; у кримінальних – слідкувати за тим, щоб чиновники при розгляді службових злочинів і проступків та в разі виникнення конфліктів з обраними посадовцями не зазнавали безпідставних переслідувань. Фактично ж радники повинні були діяти виключно згідно існуючих законів, але головним завданням, що покладалося на них, була корекція діяльності нижчих судових установ заради мінімізації соціальної й політичної напруги в регіоні.

Наведені в Таблиці 1 дані по Волинській губернії свідчать про сталість корпусу радників. При складанні таблиці були використані укази губернського правління, журнали та протоколи засідань департаментів, формуляри чиновників.

Таблиця 1

Радники Волинського головного суду (1800 – 1831)¹

Роки виборів	Кримінальний департамент	Цивільний департамент
1800	Костянтин Трусевич / з 1802 р. – надвірний радник ² Іван Дротаєвський	надвірний радник Хрисанф Червинський
1803	Іван Дротаєвський	Хрисанф Червинський
1805	Іван Дротаєвський	Хрисанф Червинський
1809	Іван Дротаєвський	з квітня 1807 р. – надвірний радник Станіслав Закржевський
1811	Іван Дротаєвський	Станіслав Закржевський
1814	Іван Дротаєвський	Станіслав Закржевський / з 1816 р. – титулярний радник Михайло Трипольський
1817	Пантелеймон Корбут / Антоній Рожанський	Михайло Трипольський / з 1818 р. – засідатель цього ж департаменту титулярний радник Йосиф Залеський
1820	Антоній Рожанський / з 1821 титулярний радник Іван Григорович	Йосиф Залеський (до 1822 р.)
1823	Йосиф Залеський (1822–1825)	Іван Григорович
1826	колезький асесор Федір Богданович	Йосиф Залеський (з 1825 р.)
1829	Федір Богданович	Йосиф Залеський

¹ Складено автором на основі архівних даних.

Кримінальний департамент. Дані за 1800 р.: Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. 16, оп. 3, спр. 12, арк. 1, 554, 582; ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 16, арк. 1; 1803 р.: спр. 20, арк. 1; ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 200, арк. 1; 1805 р.: ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 26, відсутня нумерація; 1809 р.: ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 39, відсутня нумерація; ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 40, арк. 1; 1811 р.: Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК), ф. 1254, оп. 1, спр. 1275, арк. 3, 4; 1814 р.: ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 72, арк. 1, 822, 900; 1817 р.: ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 83, відсутня нумерація; 1820 р.: ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 98, відсутня нумерація; 1823 р.: ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 152, арк. 81; 1826 р.: ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 181, арк. 1; 1829 р.: ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 188, арк. 1.

Цивільний департамент. Дані за 1800 р.: ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 195, арк. 237; 1803 р.: ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 198, арк. 1, 709; 1805 р.: ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 198, арк. 1, 709; 1809 р.: ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 211, арк. 1; ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 206, відсутня нумерація; 1811 р.: ЦДІАК, ф. 1254, оп. 1, спр. 1275, арк. 3, 4; 1814 р.: ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 222, арк. 490, 819; ЦДІАК, ф. 1254, оп. 1, спр. 1782, арк. 4 зв.; 1817 р.: ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 229, арк. 1; ЦДІАК, ф. 1254, оп. 1, спр. 1782, арк. 1 зв., 4 зв.; 1820 р.: ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 235, арк. 1, 8 зв.; 1823 р.: Державний архів Рівненської області, ф. 550, оп. 1, спр. 11, арк. 5; ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 247, арк. 1; ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 241, арк. 1; 1826 р.: ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 181, арк. 1; 1829 р.: ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 266, арк. 1, 905.

² Єдиний запис за 1804 р. із зазначенням чину (ДАЖО, ф. 16, оп. 3, спр. 26, арк. 1).

Найбільше зацікавлення викликає постать радника кримінального департаменту надвірного радника І. Дротаєвського. На жаль, не вдалося виявити його формуляр про службу, крайня точно встановлена дата його перебування на посаді – 1814 р. Проте в матеріалах Київського головного суду зазначено, що замість померлого 1809 р. радника цивільного департаменту надвірного радника Жученка було призначено радника кримінального департаменту Волинського головного суду І. Дротаєвського, який вступив на посаду після складання присяги в присутності губернського прокурора¹. 1812 р. в кримінальному департаменті Київського головного суду слухалася скандальна справа радника цивільного департаменту Дротаєвського й засідателів Галієвського й Осташевського. Всупереч забороні київського військового губернатора наприкінці 1811 р. здійснювати будь-які цивільні дії з маєтностями князя Домініка Радзивіла через великі борги 22 січня було внесено в контрактівні акти угоду князя про дозвіл розпорядження його маєтками створеній ним фамільній раді. При розгляді з'ясувалося, що члени суду всупереч існуючим законам установили чергу перебування в присутствії. Дротаєвський і Галієвський були відсутні у присутствії на момент укладення угоди, а Осташевський порушив розпорядження військового губернатора. За вироком їх позбавили посад із заборною займати їх у майбутньому, а винуватця, крім того, мали утримувати шість тижнів у Києво-Печерській фортеці². Проте в журналах засідань за 1810 р., за 1811 р., за 1814 рр. фігурує прізвище І. Дротаєвського. Очевидно, що чиновник користувався повною довірою з боку місцевої влади і тому, всупереч вироку кримінального департаменту Київського головного суду, продовжив перебування на службі.

1813 р. Волинський головний суд потрясла гучна справа: засідатель кримінального департаменту К. Прушинський звинуватив радника цивільного департаменту надвірного радника С. Закржевського в отриманні хабарів від сторін процесів, розголошенні суддівської таємниці тощо. Для розгляду справи було створено комісію, до складу якої включили зокрема і радника кримінального департаменту Дротаєвського. Цікаво, що К. Прушинський оголосив про недовіру Дротаєвському, з яким він мав конфлікти в суді. Сам же звинувачений С. Закржевський походив зі шляхти Подільської губернії. Спочатку був пажем при польському королі, 1788 р. брав участь у поході під Очаків. 1791 р. – підполковник, а вже 1793 р. у цьому ж званні перебував на російській службі. 1798 р. за станом здоров'я подав у відставку, 1807 р. був призначений радником цивільного департаменту. Мав у володінні 297 ревських душ. Був одружений, мав двох доньок³. Крім того, у 1820-х рр. губернським стряпчим у Києві був Дротаєвський (на жаль, без зазначення ініціалів. – Авт.), із родинними зв'язками з губернським прокурором й іншим губернським стряпчим⁴.

Фактично формування корпусу радників відбувалося двома способами: перший – представники місцевого шляхетства, які мали досвід роботи в судових установах; другий – чиновники з військовим досвідом.

Представником першої групи можна вважати радника цивільного департаменту Волинського головного суду титулярного радника М. Трипольського, який походив з польської шляхти. Свою виборну службу він розпочав 1802 р. з посади секретаря Волинської дворянської комісії. Далі його кар'єра була пов'язана з судами: тричі (1805, 1809, 1811 рр.) його обирали підсудком, з 1814 р. – суддею Житомирського повітового суду. У 1815 р. був відкомандирований у розпорядження сенатора Ф. Сіверса, який проводив ревізію Волинської губернії, для виконання різноманітних доручень. Наступного року отримав чин титулярного радника і був призначений радником цивільного департаменту. Проте 1818 р. через хворобу, що засвідчувалася свідоцтвом лікарської управи, подав у відставку⁵. Його наступником став Й. Залеський, який у 21-річному віці розпочав службу корнетом у Смоленському драгунському полку й через п'ять років вийшов у відставку поручиком. Першою його виборною посадою було депутатство у Волинській дворянській комісії, з 1805 р. розпочалося його перебування в судовій системі: п'ять разів обирався засідателем в обох департаментах (найбільше серед усіх засідателів). Останнє – п'яте обрання 1817 р. було перерване 1818 р. переведенням на посаду радника цивільного департаменту. 1822 р. Й. Залеський переведений

¹ ЦДІАК, ф. 484, оп. 2, спр. 74, арк. 19.

² ЦДІАК, ф. 1254, оп. 1, спр. 82, арк. 286-289.

³ ЦДІАК, ф. 1254, оп. 1, спр. 1275, арк. 3-4, 20, 25, 29 зв.-31 зв., 40, 46 зв.-47.

⁴ Щербина, В. (1925). Київ в 20-х роках XIX століття. Україна: науковий двохмісячник українознавства. Київ: Держ. вид.-во України, 3, 117.

⁵ ЦДІАК, ф. 1254, оп. 1, спр. 1782, арк. 1-1 зв., 4-4 зв.

до кримінального департаменту, 1825 р. – назад до цивільного. 1821 р. був нагороджений орденом св. Володимира 4 ступеня, 1826 р. став колезьким асесором. Й. Залеський очевидно належав до тієї категорії чиновників, основних доходом яких було жалування. Він не мав власності (його дружина мала 29 кріпаків), у 57-річному віці мав 10-річну доньку й 5-річного сина (отже, шлюб було укладено після початку кар'єри)¹. За відсутності майнового цензу для обрання використовувалося перебування на російській військовій службі. Сам факт п'ятиразового обрання й переведення на посаду радника свідчить про вміння ладнати, як з місцевою владою, так і з шляхетством.

Прикладом успішної кар'єри може слугувати біографія радника цивільного департаменту Подільського головного суду (1823 р.) шляхтича колезького радника С. Славецького, який мав 57 років та не мав власності, останнє не завадило досягнути успіху на статській службі. Закінчивши в 1790 р. Вінницьке народне училище, він поступив на службу до Вінницького гродського суду інститором (прокурором). Після інкорпорації 1793 р. вступив до канцелярії брацлавського губернатора для перекладу польських справ. Далі був перекладачем при канцелярії цивільного губернатора (1795 р.) та Подільської цивільної палати з отриманням чину колезького протоколіста (1796 р.). Після створення Подільського головного суду був перекладачем цивільного департаменту та отримав чин колезького ресстратора. Через три роки був представлений кандидатом на секретаря цього ж департаменту й отримав губернського секретаря. 1801 р. став засідателем Гайсинського нижнього земського суду, наступного року – брацлавським повітовим стряпчим, щоб через три роки отримати чин титулярного радника. 1807 р. звільнений за власним проханням. Очевидно, що причина звільнення полягала в бажанні продовжити кар'єру далі: вже наступного року він вступає протоколістом до департаменту римо-католицьких справ у столиці з отриманням чину колезького асесора. Проте 1810 р., за указом Сенату, повертається на Поділля губернським прокурором казенних справ. У 1812 – 1813 рр. чиновник 19 місяців боровся з епідемією морової язви в Балті та повіті. 1814 р. за вислугою років отримав чин надвірного радника. З 1816 р., за сенатським указом, став радником цивільного департаменту Подільського головного суду та був нагороджений орденом св. Володимира 4 ступеня. Був відкомандирований до тимчасового кримінального департаменту, де вирішив до півтори тисячі справ арештантів, і 1819 р. пожалуваний колезьким радником. Коли в 1821 р. з кримінального департаменту до цивільного було передано 150 справ, то він успішно їх вирішив за два місяці². Станом на 1831 р. продовжував перебувати на цій посаді у віці 65 років³.

Радником цивільного департаменту Київського головного суду в 1797–1800 рр. був колезький радник С. Пражевський. 1767 р. він розпочав службу солдатом Смоленського піхотного полку⁴, в грудні 1798 р. був відряджений для участі в люстрації, що було типовим для тодішніх чиновників⁵. У січні 1799 р. радником кримінального департаменту Київського головного суду був колезький радник Неверовський⁶. 20 травня він був відкомандирований до Звенигорода для проведення слідства, а вже 1 серпня у протоколах він фігурував як статський радник⁷ (чин 5 класу, хоча таким міг бути лише голова департаменту. – *Авт.*).

Якщо проаналізувати доступну інформацію стосовно чинів, то діапазон доволі широкий – від титулярного радника (9 класу), колезького асесора (8 класу), надвірного радника (7 класу) до законного, згідно Штатів, колезького радника (6 класу) і навіть статського радника (5 класу). Станом на 1816 р. радником у кримінальному департаменті Київського головного суду був надвірний радник Рева (з 1806 р.), в цивільному – надвірний радник Славецький (з 1814 р.)⁸. Останнього цього ж року замінив губернський стряпчий кримінальних справ М. Александрович⁹. Радником цивільного департаменту Київського головного суду в березні 1829 р. був колезький радник В. Водинський¹⁰.

¹ ДАЖО, ф. 16, оп. 1, спр. 22, арк. 1зв.-3.

² Державний архів Хмельницької області, ф. 120, оп. 1, спр. 3043, арк. 1196 зв.-1201.

³ Державний архів Хмельницької області, ф. 120, оп. 1, спр. 3342, арк. 1474 зв.

⁴ ЦДІАК, ф. 484, оп. 5, спр. 7, арк. 4.

⁵ ЦДІАК, ф. 484, оп. 2, спр. 13, арк. 1 зв.

⁶ ЦДІАК, ф. 484, оп. 1, спр. 11, арк. 1, 5, 280.

⁷ ЦДІАК, ф. 484, оп. 1, спр. 11, арк. 149 зв., 224.

⁸ ЦДІАК, ф. 1254, оп. 1, спр. 1610, арк. 3.

⁹ ЦДІАК, ф. 1254, оп. 1, спр. 1560, арк. 35.

¹⁰ ЦДІАК, ф. 484, оп. 2, спр. 231, арк. 86.

Очевидно, що не завжди стосунки між виборними посадовцями та призначуваними чиновниками були добрими. Раніше згадувалося про звинувачення радників у корупції та службових порушеннях. Для прикладу, голова цивільного департаменту Подільського головного суду Я. Орловський, бажаючи контролювати радника, 1799 р. у своєму рапорті на ім'я генерал-прокурора П. Лопухіна за 1799 р. повідомляв, що радник Комарницький незаконно займає посаду. У поясненні управляючий Мінською, Волинською й Подільською губерніями генерал І. Гудович вказував, що Комарницький спочатку був радником кримінальної палати Волинської губернії та отримав чин колезького радника, а після змін був затверджений Сенатом радником цивільного департаменту¹. У 1816 р. під час ревізії Київської губернії сенатором О. Болотніковим адвокат цивільного департаменту Е. Ягимовський звинуватив радника цього ж департаменту Нежинця в отриманні незаконних подарунків, проте свідків надати не зміг². Можна припустити, що 20-ти річний адвокат використовувався губернським маршалком Потоцьким у боротьбі з тими чиновниками, які не бажали виконувати його «приватних прохань». Врешті, у вирішальний момент Ягимовський втік, а після повернення його було віддано під суд кримінального департаменту. За звинуваченням у наклепі він мав утримуватися в поліції шість тижнів, його спільники – від 4 до 6 тижнів³.

Після придушення польського повстання 1830 – 1831 рр. ситуація для місцевої еліти різко погіршилася: Микола I активізував курс на повну інкорпорацію Західного краю, однією зі складових якої стала уніфікація судової системи. Вже 30 жовтня 1831 р. за іменним указом наказувалося перейменувати всі установи за російським взірцем (згідно «Учрежденій» 1775 р.). Замість головних судів створювалися дві палати – кримінальних та цивільних справ. Дещо змінювався порядок формування палат: голова кримінального департаменту призначався від верховної влади, радники визначалися Міністерством юстиції⁴. Указ заслуховувався в губернських правліннях та департаментах головних судів. Датою реорганізації було визначене 20 листопада цього ж року⁵.

Висновки. Заходи Павла I, продовжені Олександром I, з відновлення елементів річпосполитівської судової системи примирили польську шляхту Правобережної України з російським пануванням. Проте залишення без нагляду судових інстанцій першого рівня суперечило інтересам верховної влади. Для контролю за діяльністю магістратів, повітових і підкоморських судів було створено ревізійно-апеляційні установи – головні суди Київської, Волинської та Подільської губерній, які склалися з кримінального та цивільного департаментів. Зовні здавалося, що керівництво даною структурою здійснюють обрані місцевою елітою голови і засідателі. Хоча їхні кандидатури і погоджувалися владою, проте для цілковитого контролю було запроваджено посади радників із високими чином і жалуванням. Чиновниками призначалися особливо довірені особи, які мали здійснювати корекцію діяльності судової системи, узгоджувати інтереси верховної/місцевої влади з прагненнями місцевого істеблшменту. Судячи з багаторічного перебування на посадах, чиновники, в переважній більшості, добре справлялися з поставленими завданнями, що може слугувати ознакою успішності використання імперських практик пошуку компромісу з місцевою елітою. Кадровий склад формувался не стільки з колишніх військових, скільки з представників місцевої шляхти, досвідченої в юридичній сфері та повністю лояльної до політики влади. Конфлікти між радниками й місцевою елітою з приводу контролю над департаментами закінчувалися перемогою чиновників. Польське повстання 1830-1831 рр. призвело до ліквідації річпосполитівської судової традиції.

Перспективи подальших досліджень. Введення до наукового обігу потребують документи з повітових судів і магістратів, що дозволить зрозуміти особливості функціонування цих установ за умови збереження річпосполитівської судової традиції.

¹ ЦДІАК, ф. 1254, оп. 1, спр. 111, арк. 10 зв, 11.

² ЦДІАК, ф. 484, оп. 5, спр. 197, арк. 3-4, 17, 95, 123-123 зв.

³ ЦДІАК, ф. 1254, оп. 1, спр. 1560, арк. 9 зв., 69 зв., 71, 86.

⁴ Полное собрание законов Российской империи (1825). *Штаты по духовной и по гражданской части. Штаты по гражданской части (1715-1800)*. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 44 (2), 159-160.

⁵ ЦДІАК, ф. 484, оп. 2, спр. 261, арк. 617, 618.

References:

1. Bovua, D. (2007). *Rosiyska vlada i polska shlyakhta v Ukrayini. 1793-1830 rr.* [The Russian Government and Polish Nobility in Ukraine. 1793-1830]. Lviv: Kalvariya. [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti [State Archives of Khmelnytsky Region], *f. 120, op. 1, spr. 3043; 3342.* [in Russian].
3. Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti [State Archives of Rivne Region], *f. 550, op. 1, spr. 11.* [in Russian].
4. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoyi oblasti [State Archives of Zhytomyr Region], *f. 16, op. 1, spr. 22; op. 3, spr. 12, 16, 20, 26, 39, 40, 72, 83, 98, 152, 181, 188, 195, 198, 200, 206, 211, 222, 229, 235, 241, 247, 266.* [in Russian].
5. Dolbilov, M. (2010). *Russkiy kray, chuzhaya vera: Etnokonfessionalnaya politika imperii v Litve i Belorussii pri Aleksandre II* [Russian region, foreign faith: ethnoconfessional Imperial policy in Lithuania and Bielorrussia]. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie. [in Russian].
6. Gorizontov, L. (1999). *Paradoksy imperskoy politiki: Polyaki v Rossii i russkie v Polshe (XIX-nachalo XX v.)* [Paradoxes of imperial politics: Poles in Russia and Russians in Poland (XIX – early XX centuries)]. Moscow: Indrik. [in Russian].
7. Hurbyk, A. (2009). *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny.* Lyublinskyy trybunal [Encyclopedia of History of Ukraine Lublin Tribunal]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
8. Kappeler, A. (2005). *Rosii yak polietnichna imperiia: vynyknennia, istoriia, rozpad* [Russia as a multi-ethnic Empire: origin, history, disintegration]. Lviv: Vyd-vo Katolytskoho Ukrainskoho universytetu. [in Ukrainian].
9. Klochkov, M. (1916). *Ocherki pravitelstvennoy deyatelnosti vremeni Pavla I* [Essays on Government Activities of the Time of Paul I.]. Petrograd: Senatskaya tipografiya. [in Russian].
10. Pisarkova, L. (2007). *Gosudarstvennoe upravlenie Rossii s kontsa XVII do kontsa XVIII veka. Evolyutsiya byurokraticheskoy sistemy* [State administration of Russia from the end of the XVII to the end of the XVIII century. The evolution of the bureaucratic system]. Moscow: ROSSPEN. [in Russian].
11. Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy imperii (1825) [Complete collection of laws of the Russian Empire (1825)]. *Shtaty po dukhovnoy i po grazhdanskoy chasti: Shtaty po grazhdanskoy chasti (1715-1800)* [States on the spiritual and civil parts: States on the civil side (1715-1800)]. St. Petersburg: Printing house of the II Branch of His Imperial Majesty's Chancellery, 44 (2). [in Russian].
12. Shherbyna, V. (1925). Kyiv v 20-x rokax XIX stolittya [Kyiv in the 20's of the XIX century]. *Ukrayina: naukovy dvokhmisyachnyk ukrayinoznavstva*, 3, 112-118. [in Ukrainian].
13. Shevchuk, A. (2018). Volynskyy nadvirnyy sud (1798-1801): zasnuvannya, struktura ta diyal'nis' [Volyn outer court (1798 – 1801): establishment, structure and activities]. *Problemy istoriyi Ukrayiny XIX-pochatku XX st.* [The problem of the history of Ukraine in the 19th and early 20th centuries], 28, 179-202. [in Ukrainian].
14. Shevchuk, A. (2018). Borotba fiskaliv ta vlady za kontrol nad sudovoyu systemoyu Zakhidnykh huberniy Rosiyskoyi imperiyi (1799 r.) [The Strife of Fiscal Inspectors and State Power for the Control of the Russian Empire Judicial System in Western Provinces (1799)]. *Eminak: naukovyy shchokvartalnyk*, 4 (24), 1, 82-86. [in Ukrainian].
15. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], *f. 484, op. 1, spr. 11; op. 2, spr. 13, 74, 231, 261; op. 5, spr. 7, 197; f. 1254, op. 1, spr. 82, 111, 1275, 1560, 1610, 1782.* [in Russian].
16. Uortman, R. (2004). *Vlastiteli i sudii: razvitie pravovogo soznaniya v imperatorskoy Rossii* [Rulers and Judges: the Development of a Russian Legal Consciousness]. Moscow: Novoe lit. obozrenie. [in Russian].
17. Voropanov, V. (2011). O personalnom sostave sudebnykh kollegiy Tobolskoy i Tomskoy guberniy v pervoy chetverti XIX v. [On personnel composition of court colleges in Tobolsk and Tomsk provinces in the first quarter of XIX c.]. *Nauchnyy sbornik Uralskoy akademii gosudarstvennogo upravleniya: politologiya, obshchestvoznaniye, ekonomika, pravo. Scientific Digest of the Ural Academy of Public Administration: Political Science, Social Science, Economics, Law*, 2, 251-259. [in Russian].
18. Voropanov, V. (2017). Sostav kollegiy uezdnykh i okruzhnykh sudov v Tobolskoy i Tomskoy guberniyah v pervoy chetverti XIX v. [The membership of district courts in Tobolsk and Tomsk provinces in the first quarter of the 19th century]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta* [Tomsk State University Journal], 418, 71-77. [in Russian].